

UDK: 27-773(497.6 -12)"16"
Prethodno priopćenje
Primljeno: ožujak 2011.

Milenko KREŠIĆ
Župa Rođenja Blažene Djevice Marija
Njegoševa 2, BiH – 89101 Trebinje
m-zupatrebinje@teol.net

CRKVENO UREĐENJE JUGOISTOČNE HERCEGOVINE (TREBINJSKE BISKUPIJE) U 17. STOLJEĆU

Sažetak

Autor u radu opisuje crkveno uređenje jugoistočne Hercegovine u 17. stoljeću. Počevši od početka 17. stoljeća pa do kraja donosi na osnovi arhivske građe, sačuvane ponajviše u arhivu Kongregacije „de Propaganda Fide“ u Rimu, te pojedinih objavljenih radova tijekom crkvenog ustrojstva jugoistočne Hercegovine odnosno Trebinjsko-mrkanske biskupije. Opisani prostor je na početku 17. stoljeća imao dvije župe u kojima su djelovala dvojica svećenika. Na kraju stoljeća biskupija je bila podijeljena u 4 župe s pet svećenika. Kroz 17. stoljeće trebinjsko-mrkanskom biskupijom upravljalo je šest biskupa. Na njezinu prostoru djelovala su 23 po imenu poznata svećenika.

Ključne riječi: *crkvenoupravno ustrojstvo, Trebinjsko-mrkanska biskupija, 17. stoljeće.*

Uvod

Jedna od posljedica turskog osvajanja jugoistočne Hercegovine bilo je i uništenje crkvenog uređenja ovih krajeva. Kakvo je ono bilo prije turskog osvajanja, doista nam nije poznato zbog nedostatka suvremenih povijesnih izvora. Međutim, sama činjenica o većinskoj prisutnosti katolika na ovom prostoru govori nam da je ono postojalo.¹ S turskim osvajanjima, kao i druge srednjovjekovne ustanove, i ono jednostavno nestaje. Tijekom 16. stoljeća nalazimo tek nekakve maglovi-te obrise ili fragmente iz kojih je nemoguće točno rekonstruirati katoličko crkveno uređenje prostora jugoistočne Hercegovine. Početkom 17. stoljeća ono se počinje uspostavljati, odnosno ulazi se u razdoblje

---

¹ O konfesionalnoj slici u zemljama hercega Stjepana pogledati, Ivica PULJIĆ, „Crkvene prilike u zemljama hercega Stjepana Vukčića Kosače“, *Fenomen „krstjani“ u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Sarajevo-Zagreb, 2005., 239-267.

redovite, stalne i prostorno uređene crkvene uprave ovih krajeva.

Cilj ovoga rada jest na osnovu neobjavljenih i objavljenih izvora, te rijetkih radova rađenih na ovu tematiku, prikazati tijek i raspored crkvenog uređenja ovih prostora u 17. stoljeću.² Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom su dijelu obrađeni prvi pokušaji crkvenog uređenja jugoistočne Hercegovine koji su izazvali i neke prijepore u rješavanje kojih se bila uključila i Sveta Stolica. On se vremenski skoro poklapa s prvim dijelom stoljeća. U drugom dijelu je obrađeno redovito crkveno uređenje trebinjsko-mrkanske biskupije koje se u vremenskom okviru poklapa s drugim dijelom stoljeća.

1. Crkveno uređenje jugoistočne Hercegovine u prvom dijelu 17. stoljeća

1.1. Prvi pokušaji crkvenog uređenja

Prve podatke o nekom redovitom crkvenom stanju odnosno uređenju jugoistočne Hercegovine nakon vremena turskih osvajanja dao je barski nadbiskup Toma Medvjedović (Thomas Ursinus), franjevac dubrovačke provincije rodom iz Popova, barski nadbiskup od 1599. do 1607. godine.³ On je, postavši barskim nadbiskupom, zatražio od pape Klementa VIII. (1592.-1605.) dopuštenje, koje je dobio 15. listopada 1600., da može posjetiti sve nepopunjene biskupije „in partibus infidelium“ i „svećenike, ako treba, po crkvenom pravu, okrenuti na bolje“.⁴ U to vrijeme je i trebinjska biskupija bila nepopunjena jer je biskup Menčetić (1575.-1599.) umro 1599. godine, a Dubrovački senat još nije bio imenovao novoga biskupa. Posjetivši susjedne krajeve barske nadbiskupije među kojima i jugoistočnu Hercegovinu ili kako je on naziva „ducato di Potenza“, zatražio je dozvolu od pape Klementa VIII. da može u ove krajeve poslati „redovnike, bilo kojeg prosjačkog reda i svjetovne svećenike također“ koji će tamo „stanovati, propovijedati i dijeliti sakramente“.⁵ Papa je udovoljio njegovoj želji 10. srpnja 1604. godine. Na osnovi tog Papina dopuštenja postavio je dvojicu

² Do sada je temu obrađivao Bazilije PANDŽIĆ u dva svoja rada: *De dioecesi Tribuniensi et mercanensi*, Rim, 1959. i „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, u *Tisuću godina trebinjske biskupije*, Sarajevo, 1988. U radu ćemo navoditi obadva djela. Međutim, ako je riječ o istim podacima, koristit ćemo se djelom iz 1959. godine iz razloga što ga smatramo izvornijim.

³ Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji 1974.*, Zagreb, 1974., 645.

⁴ PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 35.

⁵ Pismo je djelomično objavljeno u PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 36. bilj. 2.

franjevaca dubrovačke provincije za župnike u Popovo i Zažablje (Gradac). Za župnika u Popovu postavio je fra Filipa Dobrosravića, rodом iz Popova, a za župnika u Zažablju fra Blaža iz Gradca.⁶ Na žalost, iz toga vremena nije poznat nijedan izvještaj o broju i stanju katolika u Popovu i Zažablju. Međutim, sama činjenica postavljanja redovitih svećenika, a takvi nam slučajevi nisu poznati u 16. stoljeću, govori o normalizaciji crkvenoga stanja u krajevima pod osmanskom vlašću i slobodnijem životu kršćana, odnosno u ovom slučaju katolika. Da se vrijeme promijenilo i da su nastala bolja vremena za katolike jugoistočne Hercegovine, svjedoči i pismo Dubrovačke Republike 1606. godine papi Pavlu V. (1605.-1621.) u kojem traže potvrdu imenovanja novoga trebinjsko-mrkanskog biskupa Tome Budislavića. U pismu pišu da, premda je biskupija samo titularna, Toma „jedini može spasiti ono što ovoj biskupiji pripada danas a okupirano je od Turaka“.⁷ Budislavići su rodом iz Nevesinja. Djed Tome Budislavića, Boško, pobjegao je krajem 15. stoljeća pred Turcima i nastanio se u Dubrovniku. Imao je sina Leonarda a ovaj Vinka koji se oženio od Čubranića s otoka Krka. Toma se rodio 1545. godine. Bio je po zanimanju liječnik i liječio je sultana Murata III. (1574.-1579.), koji mu je zauzvrat dao u *apanažu* kneževinu Bobane u jugoistočnoj Hercegovini i kneževinu Budislavlje u Nevesinju.⁸ Budislavićev ugled na Porti vjerojatno je bio poticaj Dubrovčanima da ga predlože za novoga trebinjsko-mrkanskog biskupa. Smrt koja ga je zatekla u Napulju u srpnju 1608., upravo kad se vraćao iz Rima u Dubrovnik da preuzme upravu biskupije za koju je imenovan, zapriječila je planove koje su Dubrovčani izložili Papi u pismu s prijedlogom imenovanja. Ipak, njegovo imenovanje nije bilo besplodno. U oporuci koju je sastavio 1. siječnja 1606. te je dva puta dopunjavao, jednom 1607. godine, i drugi put mjesec dana prije smrti u lipnju 1608., ostavio je oveću svotu novca i dio imovine da se u Dubrovniku ustanovi „Budislavićev pravovjerni zavod“ (*Collegium Orthodoxum Budislavum*) za odgoj i školovanje budućih trebinjsko-mrkanskih svećenika kojemu će biti upravitelji njegovi nasljednici na biskupskoj stolici, trebinjsko-mrkanski biskupi.⁹

⁶ PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 36-37.

⁷ „...ma unico da poter ricuperar quello che al d(ett)o Vescovato hoggi di tiene occupato il Turco.“ Državni Arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), Diplomata et Acta, (dalje: DA), vol. 11, f. 412v.

⁸ O Tomi Budislaviću, vidi Daniel FARLATI, *Iliricum sacrum*, VI, Venezia, 1800., 308-309; PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 95-96; Ratko PERIĆ, „Toma Budislavić“, u: *Da im spomen očuvamo*, Mostar, 2000., 20.

⁹ O Budislavićevu pravovjernom zavodu do sada se više puta pisalo: PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 43-51. Na stranici 44. u bilješki 3., Pandžić je naveo dotadašnju literaturu koja se bavila ovom tematikom. U novije vrijeme o Budislavićevu zavodu je pisao Ratko PERIĆ, „Budislavićev pravovjerni zavod u Dubrovniku“, u: *Da im spomen očuvamo*, 401-412.

Budislavićev nasljednik na stolici trebinjsko-mrkanskih biskupa bio je Ambrozije Gučetić (biskup od 1609.-1615.), kojeg je Dubrovački senat imenovao biskupom 2. veljače 1609., a papa Pavao V. iste godine 16. lipnja potvrdio.¹⁰ Prvi je trebinjsko-mrkanski biskup, koliko je do sada poznato, koji je stupio na tlo svoje biskupije pod osmanskom vlašću i o tome napisao izvještaj Kongregaciji Koncila u Rim 1610. godine.¹¹ U izvještaju biskup ne spominje nijednog svećenika te spominje samo četiri sela u Popovu što začuđuje budući da nam je poznato da u to vrijeme u Popovu i Gracu djeluju dvojica svećenika franjevac. Tri godine poslije iz izvještaja Kongregaciji Koncila doznajemo da su spomenuti svećenici i vjernici priznavali biskupa Gučetića kao svojeg legitimnog biskupa.¹²

1.2. Vrijeme biskupa Antića – spor oko tzv. Stjepanske biskupije

Sveta je Stolica na prijedlog Dubrovačkoga senata 1615. godine biskupa Ambrozija Gučetića imenovala stonskim biskupom, a za novoga trebinjsko-mrkanskog biskupa imenovan je benediktinac Krizostom Antić (biskup od 1615.-1647.). Antić je posredstvom Dubrovačke Republike 1620. godine dobio od sultana ferman da može pohoditi krajeve svoje biskupije.¹³ U lipnju iste godine pohodio je biskupiju. U Zažablju je pohodio mjesta: Gradac, Moševiče, Vidonje, Dobrane, Hotanj a u Popovu Trebinju.¹⁴ Prilikom ovoga pohoda posvetio je crkvu Marijina Uznesenja u Gracu, crkvu Rođenja sv. Ivana Krstitelja u Vidonjama, Marijina Rođenja u Dobranima, a na Trebinji

---

10 O Ambroziju Gučetiću, vidi Ratko PERIĆ, „Ambrozije Gučetić“, *Da im spomen očuvamo*, 22.

11 Izvještaj je prvi objavio Farlati. FARLATI, *Iliricum sacrum*, 309. Potom su ga objavili PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 109. i Marko JAČOV, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima, 1622.-1644., I.*, Beograd, 1986., 3-4.

12 „In Castronovo autem ac Popovo, Orahovo, Bobani ac nonnullis aliis adinventuntur qui catholice vivunt et obedientiam mihi dederunt.“ Ambrozije GUČETIĆ, 1613., Archivio Segreto Vaticano (dalje: ASV), Sacra Congregazione del Concilio, Relationes ad limina, (dalje: Cong. Concilio), vol. 487, an. 1613. – prema PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija“, 93.

13 Ferman se u originalu čuva u arhivu Propaganda Fide u Rimu. Latinski prijevod objavio je Farlati. FARLATI, *Iliricum sacrum*, 311-312.

14 „... Chrysostomus Antiquus Eps Tribun. visitavit; in Sasabie loca de Gradaz, Moscevichi, Vidognie, Dobrani, Hotino, et in Popouo locum de Trebimgnia.“ Krizostom ANTIĆ, 1629., Arhiv Propagande (dalje: AP), Scritture Originali riferite nelle Congregazionio generali (dalje: SOCG), vol. 263, f. 346v.

je blagoslovio temelje za obnovu crkve Marijina Uznesenja.¹⁵ O ovom pohodu ostavio je također izvještaj i u Kongregaciji Koncila koji je datiran 6. prosinca 1621. Uz gore navedena mjesta govori da ima još nekoliko katoličkih kuća u Risanu i Herceg Novom, a na cijelom prostoru biskupije od Risana i Herceg Novog do Neretve, tj. u Popovu, Zažablju, Slivnu, Ljubomiru i Bobanima, osim tridesetak sela u kojima žive katolici, ostali stanovnici su uglavnom pravoslavci i muslimani.¹⁶

Osnivanjem Kongregacije „de Propadanda Fide“ u Rimu 1622. godine, pod čiju su jurisdikciju došli, uz ostale krajeve pod Turcima i dijelovi jugoistočne Hercegovine, počela je življa djelatnost katoličkih svećenika na ovom prostoru koja je, na žalost, bila povezana sa sukobima što su se događali između pojedinih crkvenih dostojanstvenika. Ponovno je ožvijen problem „Stjepanske biskupije“ koji je bio pokrenuo početkom stoljeća barski nadbiskup Toma Medvjedović. Radilo se o jednoj zamišljenoj biskupiji na području jugoistočne Hercegovine koja je trebala obuhvaćati manje ili više prostor stare Stonsko-zahumske biskupije, koji je bio pod Osmanlijama, sa sjedištem u Gabeli koja se nalazi u blizini stare antičke biskupije Narone a u kojoj je bila crkva sv. Stjepana.¹⁷ Pokretači ovoga problema bili su biskupi franjevci, dubrovačke provincije, rodom iz Popova. U vrijeme barskog nadbiskupa Tome, koji je čak bio imenovao fra Filipa Dobrosravića svojim generalnim vikarom u „Stjepanskoj biskupiji“, taj problem nije izazivao veliku pozornost jer je tada trebinjska biskupska stolica bila upražnjena te

---

15 „Sub die X Junii Ecclesiam de Gradaz sub titulo Assumptionus S.te Marie consecravit; Et sub die XI Junii Ecclesiam in Vidognie consecravit, sub titulo Nativitatis S. Joan. Baptis.e; et sub die XII Junii Ecclesiam de Dobrani, sub titulo Nativitatis S. Marie consecravit. Die XIII Junii visitando locum Trebimgnia de Popovo, primarium lapidem, et fundamenta pro reedificanda Ecclesia su titulo Assumptionis S.te Marie, benedixit...“ Krizostom ANTIĆ, 1629., AP, SOCG, 263., 346rv.

16 „...habet territorium eodem nomine trebinium nuncupatum, Popouum, etaim cum Sasabie, Sliuno, et Gliubomir; ac Comitatum Bobanium, Risanum, et Castellum nouum, a quo Naronam versus, hec diocesis ad centum viginti milla passus protenditur. Insunt in ea Vicus quamplurimi, quos (triginta exceptis, qui ritu Catholico vivunt) reliqui Scismaticos cum turcis intermixti sunt.“ Krizostom ANTIĆ, 1621., ASV, Cong. Concilio, 487, an. 1621.

17 O problemu „Stjepanske biskupije“ u Hercegovini pisali su Krunoslav DRAGANOVIĆ, „Tobožnja ‘Stjepanska biskupija – Ecclesia Stephanensis’ u Hercegovini“, *Croatia Sacra*, IV./1934., 29-51; PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 39-43; Ratko PERIĆ, „Sporovi i sporazumi oko ‘Stjepanske biskupije’ (1622.-1631.)“, *Da im spomen očuvamo*, 384-399. Spomenuti autori problem su kronološki i crkveno-juridički dobro obradili, što se ne bi moglo reći kad se radi o idejno-povijesnoj obradi koja još uvijek čeka istraživače.

u ime Trebinjske biskupije nije imao tko reagirati. Poslije smrti Tome Medvjedovića pitanje „Stjepanske biskupije“ bilo se ugasilo jer, vjerojatno, novi barski nadbiskup Marin Bizzi (1608.-1624.) nije imao interesa za te prostore.¹⁸

Međutim, dvojica biskupa, Benedikt Medvjedović, nećak barskoga nadbiskupa Tome i biskup u Lješju (1621.-1654.) i Dominik Andrijašević biskup u Skadru (1622.-1624.) odlučili su ponovno pokrenuti to pitanje.¹⁹ Oni su 1622. godine poslali Propagandi molbu za obnovu tzv. „Stjepanske biskupije“ i uz to izvještaj o stanju katolika u Hercegovini.²⁰ Kongregacija se raspitala za mogućnost postavljanja stjepanskoga biskupa kod trebinjskoga biskupa Antića, te na osnovi njegova pisma 12. prosinca 1623. zaključila da se za samo 140 kuća, koliko ih ima u Gabeli i okolici, ne može postaviti biskup.²¹ Što se dogodilo u međuvremenu od prosinca 1623. do prosinca 1624., nije poznato. Uglavnom, Propaganda je odlučila 17. prosinca 1624. da se Dominik Andrijašević, biskup skadarski, razriješi te dužnosti i postavi za biskupa u „Stjepanskoj biskupiji“. Na tu Propagandinu odluku reagirao je trebinjski biskup Krizostom Antić, kojemu su se kasnije pridružili makarski biskup Bartul Kačić (1614.-1645.) i bosanski franjevci jer je Andrijašević „svojom biskupijom“ uzurpirao prostore svih triju navedenih strana. Spor je i dalje rješavan na Propagandinu sudištu te konačno riješen u ožujku 1631., vraćanjem na stanje koje je postojalo prije izbijanja spora. Što se tiče prostora jugoistočne Hercegovine, on je vraćen pod jurisdikciju trebinjsko-mrkanskoga biskupa.²²

Spor oko „Stjepanske biskupije“ izazvao je i probleme na terenu oko rasporedbe svećenstva. Kad je biskup Antić imenovan 1615. godine, u Trebinjskoj biskupiji djelovala su dvojica svećenika, fra Filip Dobroslavić i fra Blaž iz Graca, koje je početkom stoljeća postavio nadbiskup Medvjedović. Dobroslavić je napustio biskupiju 1620. godine, a na njegovo mjesto je Antić postavio fra Blaža, koji je do tada bio župnik u rodnom Gracu. U Gradac je za župnika došao don Pavo Bogdanović ili Bogdan (Paolo Deodato) 3. lipnja 1620. godine. Fra Blaž je ostao župnik u Popovu vjerojatno do 1624. godine. Te je godine 12. ožujka biskup Antić za župnika u Popovu imenovao don Marka Boži-

18 DRAGANOVIĆ, *Šematizam*, 645.

19 O Dominiku Andrijaševiću pogledaj PERIĆ, „Sporovi i sporazumi oko ‘Stjepanske biskupije’ (1622.-1631.)“, 384-385.

20 ANDRIJAŠEVIĆ – MEDVJEDOVIĆ, 1622., AP, SOCG, vol. 262, f.298r-299r. Objavljeno u PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 109-112; JAČOV, *Spisi Kongregacije*, 8-10.

21 Dominik MANDIĆ, *Hercegovački spomenici franjevačkog reda iz turskog doba, Svezak I, g. 1463.-1699.*, Mostar, 1934., 82.

22 Dominik MANDIĆ, *Hercegovački spomenici*, 111-112.

ća ili Boškovića (Marco Natali).²³ Kad je biskup Dominik Andrijašević 17. prosinca 1624. razriješen biskupske službe u Skadru i imenovan stjepanskim biskupom, župnik iz Popova don Marko pristao je uz Andrijaševića kojega je ovaj imenovao svojim generalnim vikarom. To je razljutilo biskupa Antića koji je don Marka izopćio. Izopćenje je povukao na preporuku Propagande 1627. godine.²⁴ Godine 1629. ponovno nalazimo tu dvojicu župnika u spomenutim župama.²⁵ Između 1629. i 1631. godine preminuo je župnik u Gracu don Pavo Bogdanović, te je na njegovo mjesto biskup Antić postavio Luku Šimunovića (Lucas Simeonis).²⁶ Za katolike u Zurovićima početkom 17. stoljeća povremeno su se brinuli dominikanci iz samostana u Župi kod Dubrovnika.²⁷ Kongregacija svetoga Ufucija je 1630. godine imenovala misionarom za Zuroviće dubrovačkoga svećenika Lovru Vecchia (Lorenzo Vecchi).²⁸ Lovro je u Zurovićima obnovio crkvu sv. Petra.²⁹ Don Lovru je u misiji Zurovići naslijedio zadarski dominikanac Josip Marija Buonaldi, kojeg je Propaganda imenovala 4. travnja 1644. godine.³⁰

2. Vrijeme redovitoga crkvenog uređenja

2.1. Vrijeme biskupa Cvjetkovića i de Martinisa – status quo

Biskup Krizostom Antić umro je u Dubrovniku 1647. godine. Sveta Stolica je na prijedlog Dubrovačke Republike na njegovo mjesto imenovala dubrovačkoga franjevca Sabina Cvjetkovića (Sabinus ili Sabinus Florianus) 14. veljače 1647. godine.³¹ Za čitavo vrijeme upravljanja biskupijom, do 1662. godine, što zbog straha od hajduka i Turaka, što, u kasnijim godinama, zbog starosti nije nijedanput pohodio biskupiju. Održavao je redovite kontakte sa župnicima od kojih je dobivao vijesti s terena. U njegovo vrijeme crkvenoupravno uređenje biskupije

²³ ANTIĆ, 1629., AP, SOCG, 263, 346r.

²⁴ DRAGANOVIĆ, „Tobožnja Stjepanska biskupija“, 37-38.

²⁵ ANTIĆ, 1629., AP, SOCG, 263, 342r.

²⁶ Pandžić i Perić koji se na njega oslanja donosi podatak da je Pavao Bogdanović umro 1631. godine. Na osnovi arhivskoga izvora kojim su se služili to se ne može zaključiti. Tamo samo stoji: „In Parrochia enim de Gradaz, post obitum prb Pauli Deodato, suffectus est prb Lucas Simeonis.“ ANTIĆ, 1631., ASV, Cong. Concilio, 487, an. 1631.

²⁷ ANTIĆ, 1631., ASV, Cong. Concilio, 487, an. 1631.

²⁸ AP, SOCG, vol.264, f.533r.

²⁹ AP, SOCG, vol. 264, f. 467r.

³⁰ ANTIĆ 1644., AP, SOCG, vol. 127, f.106r.

³¹ O biskupu Sabinu Florianiju (Cvjetkoviću) u novije vrijeme, vidi Ratko PERIĆ, „Sabin Floriani (Cvjetković)“, *Da im spomen očuvamo*, 24.

nije se mijenjalo. I dalje su ostale dvije župe - Popovo i Gradac - i misija u Zurovićima. Za misiju Zuroviće brinuo se u početku misionar Andrija Pauli (Pavlović?) koji ju, kako sam priznaje, zbog rata i kuge koja je harala u to vrijeme, nije mogao često posjećivati.³² Njega je 1650. godine naslijedio Luka de Bonis.³³ Međutim, i Luka nije stanovao u Zurovićima, nego bi tek ponekad posjetio misiju, kako piše biskup Cvjetković.³⁴ Župnik u Popovu i dalje je bio Marko Božić (Natali), a u Župu Gradac je nakon smrti don Luke Šimunovića, kojeg su Turci najprije orobili a zatim odveli u zatvor na Gabelu gdje je od muka umro, došao bosanski franjevac Ivan Bartolučić.³⁵

Cvjetkovića je naslijedio na stolici trebinjskih biskupa Scipion de Martinis, Talijan, čiji su se roditelji doselili u Dubrovnik. Bio je liječnik. U poodmaklim godinama postao je svećenik. Čim je postao svećenik, na prijedlog Dubrovačke Republike, imenovan je 9. travnja 1663. godine trebinjsko-mrkanskim biskupom.³⁶ Službu je vršio do kraja 1668. godine kad je podnio ostavku. Bio je mnogo agilniji od Cvjetkovića. Biskupiju je češće pohađao te je znao proboraviti neko vrijeme na njezinu prostoru, što nije činio nijedan od njegovih prethodnika. Tri puta je zamjenjivao župnika Marka Božića u Ravnom, 1665. i 1666. godine, dok je ovaj išao liječiti bosanskoga pašu.³⁷ Poslije katastrofalnoga potresa u Dubrovniku, koji se dogodio 6. travnja 1667. i razorio bisku-

32 Andrija PAULI 1649., u: Marko JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1699)*, vol. I., Vaticano, 1992., 221.

33 PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 54.

34 CVJETKOVIĆ, 1660., u: Marko JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645-1699)*, vol. II., Vaticano, 1992., 374.

35 „Alter vero nomine D. Lucas de Stagno factus captivus, et perductus ad Ducem Exercitus Turcarum, cum non haberet pecuniam quam ab eo exigebat sevisissime vexatus in carceribus paucis diebus animam eflavit.“ CVJETKOVIĆ, 1659., u: JAČOV, *Le missioni*, II., 59; U izvještaju iz 1660. godine biskup piše da je na mjesto Luke Šimunovića postavio za župnika u Gracu Ivana Bartolučića, bosanskoga franjevca. CVJETKOVIĆ, 1660., u: JAČOV, *Le missioni*, II., 119. Kako se uistinu prezivao fra Ivan, ne znamo. Njegovo prezime se kod raznih autora pojavljuje različito transkribirano. Mandić ga čita Bartholocich. MANDIĆ, *Hercegovački spomenici*, 164. Pandžić ga također čita različito. U studiji iz 1959., na osnovi Mandića, spominje Bartholocicha, a u studiji iz 1988. istog fra Ivana preziva Bartulović. PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 54; PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u tursko doba“, 98, 100, 103. Jačov ga čita kao Bartolucich. JAČOV, *Le missioni*, II., 119. Odlučili smo se za Jačovljevo čitanje iz razloga što on donosi izvorni dokument trebinjskog biskupa u kojem se prvi put spominje fra Ivan Bartolučić.

36 O biskupu Scipionu de Martinisu, vidi Bazilije PANDŽIĆ, „Scipion de Martinis, trebinjski biskup“, *Nova et vetera*, I-II/1981., 307-316; Ratko PERIĆ, „Scipion de Martinis“, *Da im spomen očuvamo*, 25.

37 PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, 98.

povu kuću, odlučio se nastaniti na području biskupije u selu Ravnom. Tu je iznajmio slamaricu (kuću pokrivenu slamom) koju je obnovio te u njoj živio 8 mjeseci.³⁸ Za vrijeme njegove biskupske službe i dalje je Župu Ravno opsluživao Marko Božić a Župu Gradac Ivan Bartolučić. Za misiju Zuroviće povremeno su se skrbili franjevci iz samostana u Rijeci Dubrovačkoj.³⁹

2.2. Vrijeme biskupa Primovića – osnivanje novih župa

Budući da je već duže vremena bio bolestan zbog teških uvjeta života u Ravnom, de Martinis je uvidio da više ne može obavljati službu, te je 1668. podnio ostavku.⁴⁰ Dubrovačka Republika je za njegova nasljednika predložila dubrovačkoga franjevca fra Antu Primovića (Antonio de Primis). Papa Klement IX. (1667.-1669.) prihvatio je prijedlog Republike te ga je za trebinjsko-mrkanskoga biskupa imenovao 15. srpnja 1669.⁴¹ Propaganda mu je dozvolila da se privremeno nastani u Rijeci Dubrovačkoj. Tu je ostao sljedećih 8 godina, a potom je prešao u Slano, gdje je iznajmio kuću nekoga mornara u kojoj je živio. U Slanom je ostao tek nekoliko godina. Od 1684. nastanjen je u Dubrovniku.⁴²

Prvi problem s kojim se suočio novi biskup na terenu bio je nedostatak svećenika. Dugogodišnji župnik u Popovu don Marko Božić umro je krajem 1670. godine.⁴³ Biskupija je ostala bez ijednoga svojega svećenika. Stoga je biskup Primović, na mjesto pokojnog don Marka Božića (Boškovića), imenovao župnikom u Popovu dubrovačkoga

---

38 PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, 99.

39 MARTINIS, 1668., u: JAČOV, *Le missioni*, II., 674.

40 Godine 1666. biskup se osjećao umornim i bolesnim te je tražio od Propagande da mu dopusti poći na liječenje u Padovu. Dobio je dozvolu, ali jer je Župa Popovo u to vrijeme ostala prazna, nije mogao poći na liječenje, nego se uputio u Popovo gdje je mijenjao župnika don Marka. Sljedeće godine poslije Uskrsa otišao je na liječenje u Padovu i vratio se koncem kolovoza. PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 99.

41 O biskupu Antoniju Pimiju vidi, Ratko PERIĆ, „Ante Primović“, *Da i spomen očuvamo*, 26; Pio Mate PEJIĆ, „Dva biskupa iz reda franjevaca“, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU u Zadru*, 47./2005., 225–246.

42 PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, 100.

43 Točan datum smrti Marka Božića nije poznat. Biskup je o njegovoj smrti obavijestio Propagandu 28. prosinca 1670. Prema ranijem izvještaju od 10. rujna iste godine bio je živ. Datum njegove smrti treba tražiti između ta dva nadnevka. PRIMOVIĆ, 10. 9. 1670. i 28. 12. 1670., u: JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre: Candia (1645-1669) Vienna e Morea (1683-1699)*, Vaticano, 1998., 24-25, 31-32.

svećenika Andriju Ponterighia.⁴⁴ Ubrzo je biskupiju napustio i fra Ivan Bartolučić koji je još za vrijeme biskupa Cvjetkovića došao za župnika u Gradac. Provincijal bosanskih franjevaca tražio je da se Bartolučić nakon dugoga vremena izbivanja ponovno vrati u samostan.⁴⁵ Budući da biskup Primović nije imao koga poslati u Gradac, ponovno je zamolio provincijala bosanskih franjevaca da mu pošalje nekog svećenika. Provincijal mu je ovoga puta poslao Petra „de Mecanica“ koji je preuzeo upravu Župe Gradac 1673. godine. Biskupiju je ubrzo napustio i Andrija Pontherighi tako da je i Župa Popovo ostala prazna. Biskup se ponovno obratio bosanskom provincijalu koji mu je ovaj put poslao Stjepana iz Kreševa kojeg je postavio za župnika u Popovu 1674. godine.⁴⁶ Za misiju u Zurovićima u vremenu poslije Kandijskoga rata dvije se godine brinuo Mihael Bartoši, župnik iz Rijeke Dubrovačke. Zbog male pomoći koju mu je za tu službu davala Propaganda, obavijestio je biskupa Primovića da ne želi više ići u Zuroviće. Primović se ponovno obratio bosanskim franjevcima koji su mu nanovo poslali Ivana Bartolučića kojeg je postavio za misionara u Zurovićima u rujnu 1674. godine.⁴⁷

Obišavši biskupiju, kako piše, tri puta godišnje, uvidio je potrebu osnivanja novih župa.⁴⁸ Prostor je bio prevelik za samo dvojicu svećenika. Zato je naumio, ako mu Propaganda odobri pomoć za četvoricu svećenika, osnovati još dvije župe.⁴⁹ O tom problemu Propa-

44 PRIMOVIĆ, 1670., AP, SC, Dalmazia, 1., 69r. Objavljeno u: JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 32.

45 PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 100.

46 Primović u izvještaju iz travnja 1675. piše: „Il Parocho di Rauno è un Anno ch'è venuto, e quello di Gradaz sono due anni che serve...“ PRIMOVIĆ, 1675., AP, Scritture riferite nei Congressi (SC), Dalmazia, vol. 1, f. 274r. Taj je izvještaj objavljen u: JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 349-361.

47 PRIMOVIĆ, 1675., AP, SC, Dalmazia, vol.1, f. 270r. 274r. Izvještaj je objavljen u JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 349-361.

48 Netko je optužio biskupa Primovića da se ne brine dovoljno za vjernike u svojoj biskupiji. Nisam u posjedu pisma optužbe, ali na osnovi Primovićeve obrane može se zaključiti da su službeni potpisnici optužbe bili katolici iz Popova i Zažablja, u što i sam Primović sumnja kad piše: „Se li Cristiani di Popovo, e di Sasabie, dove si richiudono tutti i Casali dei Cattolici, havessero scritto contro di me, V(ostra) S(ignoria) Illus(trissi)ma havrebbe ragione dolersi di me; Mà son certo, che non si trovarrà un solo, à dir male di me, perchè li visito tre volte l'anno.“ PRIMOVIĆ, 1673., u: JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 305.

49 PRIMOVIĆ, 1675., u: JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 339.

ganda je raspravljala 1. travnja 1675. i dala negativan odgovor.⁵⁰ Kakav je dalje bio odgovor Propagande, nije nam poznato, ali nam je poznato da biskup Primović nije odustao od svoje namjere. Najprije je razdijelio Župu Popovo 1677. godine na dvije župe. Jednu sa sjedištem u Ravnom a drugu u Belenićima kojoj je pripojio i misiju u Zurovićima. Naime, te se godine u lipnju sa studija iz Ferma vratio mladi svećenik don Ilija Bošković kojeg je biskup postavio za župnika u Ravnom.⁵¹ I Župu Gradac, koja je bila vrlo prostrana, naumio je također razdijeliti, ali nije imao svećenika. Prilika mu se pružila kad se sa studija iz Loreta vratio Petar Dragobratović 1683. godine. Tada je Župu Gradac razdijelio na dvije, Gradac i Dobrane.⁵² Za župnika u Gracu postavio je mladomisnika don Petra Dragobratovića, a za župnika u Dobrane svećenika Makarske biskupije don Petra Radulovića, kojemu je pomoćnik bio njegov nećak don Jure Radulović.⁵³ Tako je Trebinjska biskupija, odnosno prostor jugoistočne Hercegovine, neposredno prije Bečkoga rata, bio u crkvenoadministrativnom smislu podijeljen u četiri župe koje su opsluživala petorica svećenika.

Izbijanjem rata i mletačkim zauzimanjem dijela jugoistočne Hercegovine dolazi „de facto“ do promjena u njezinu crkvenom uređenju koje će se „de iure“ utvrditi tek poslije rata. Kad su Mlečani zauzeli dolinu Neretve, koju godinu poslije 1687. godine, došlo je do velikoga preseljenja naroda jugoistočne Hercegovine, osobito iz područja Zažablja, na njihove novoosvojene posjede u Neretvi. S narodom koji se preselio otišla su i dvojica svećenika don Petar Dragobratović, kojeg je Primović, krajem 1685. ili početkom 1686. godine premjestio za župnika u Dobrane, i don Jure Sentić koji se u to vrijeme vratio sa studija iz Ferma i bio postavljen za župnika u Gracu.⁵⁴ Župnik Ravnog, koji je stanovao u Orahovu Dolu, morao je zbog straha od turske osvete napustiti biskupiju i skloniti se u Dubrovnik jer su se stanovnici Orahova Dola izjasnili za Mlečane, što su Turci žestoko kaznili. U biskupiji je ostao samo jedan svećenik - fra Ivan Bartolučić - koji je bio župnik u Belenićima. Međutim, on je umro 1689. godine tako da je biskupija ostala bez ijednoga svećenika.⁵⁵ Pošto su se prilike u Popovu malo smirile,

50 Zapisnik sa sjednice Propagande 1675., u: JAČOV, *Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 341-342.

51 Milenko KREŠIĆ, „Povijesne okolnosti osnutka i osnutak župe Dubrave“, *300 godina župe Dubrave*, Milenko KREŠIĆ (prir.), Aladinići, 2006., 79., bilj. 15.

52 Milenko KREŠIĆ, „Povijesne okolnosti osnutka i osnutak župe Dubrave“, 79.

53 PRIMOVIĆ, 1684., u: PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 126.

54 Opširnije u Milenko KREŠIĆ, „Povijesne okolnosti osnutka i osnutak župe Dubrave“, 79-83.

55 Milenko KREŠIĆ, „Povijesne okolnosti osnutka i osnutak župe Dubrave“, 79-83.

odbjegli župnik Ilija Bošković vratio se u svoj Orahov Dol i nastavio s vršenjem redovitih svećeničkih dužnosti. Ali, ni to nije potrajalo dugo. Početkom svibnja 1692. u Orahov Dol su upali hajduci. Opljačkali su i ubili župnika.⁵⁶ Biskupija je ponovno ostala bez svećenika. Na sreću u Dubrovniku se nalazio don Petar Rodin, koji je vršio službu biskupova tajnika. On se dobrovoljno ponudio 3. rujna 1692. da će poći u Popovo i zamijeniti usmrćenoga župnika.⁵⁷

Pošto su zauzeli tvrđavu Čitluk, današnju Gabelu, 1694. godine, Mlečani su nastavili daljnja osvajanja u jugoistočnoj Hercegovini tako da je skoro čitav spomenuti prostor već 1695. godine došao pod mletačku vlast. To je svakako olakšalo djelovanje katoličkoga svećenstva, jer su se sada nalazili pod kršćanskim vladarom. Trojici spomenutih svećenika, Dragobratoviću, Sentiću i Rodinu, pridružuje se i četvrti, don Marko Andrijašević kojeg je biskup Primović imenovao župnikom u Popovu početkom 1696. godine.⁵⁸ Premda je župnicima na terenu bio olakšan rad dolaskom mletačke vlasti, za trebinjsko-mrkanskoga biskupa bio je otežan. Budući da su u ovom ratu Mletačka i Dubrovačka Republika bile „de facto“ na suprotstavljenim stranama, trebinjsko-mrkanski biskup kao dubrovački podanik nije gledan „dobrim očima“ kod mletačke strane. On je pisao 20. veljače 1695. mletačkom providuru za Dalmaciju Danijelu Dolfinu da mu dopusti posjetiti biskupiju koju zbog rata nije mogao posjetiti 11 godina. Providur mu je odgovorio 20. travnja da mu takvo što ne može dopustiti jer je to pridržano Senatu kojemu je on prosljedio molbu. Budući da odgovor nije dobio, biskup Primović se obratio Propagandi za posredovanje. Propaganda je zatražila mišljenje splitskoga nadbiskupa Cosmija (1678.-1707.). Nadbiskup je odgovorio 1. srpnja 1696. preporučujući da Trebinjsku biskupiju pohodi novoimenovani apostolski vikar Makarske biskupije Nikola Bjanković. Po nadbiskupovoj preporuci Propaganda je odlučila 15. travnja 1697. te imenovala Bjankovića vizitatorom Trebinjske biskupije navodeći kao razlog slabo zdravlje i starost biskupa Primovića.⁵⁹

Biskup je doista bio star i bolestan te do kraja života više nijednom nije pohodio biskupiju. Umro je u Dubrovniku 11. siječnja 1703.

⁵⁶ PRIMOVIĆ, 1693., AP, SOCG, vol. 516, f. 49r. Podatak također objavljen u PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, 103., bilj. 108.

⁵⁷ PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, 104.

⁵⁸ Bazilije PANDŽIĆ, „Život i rad nadbiskupa Marka Andrijaševića (o. 1670.-1740.), *Nova et vetera*, 1-2/1987., 51.

⁵⁹ PANDŽIĆ, „Trebinjska biskupija u Tursko doba“, 104; Cosmijevo pismo Propagandi objavljeno je u Dominik MANDIĆ, *Hercegovački spomenici*, 258-262.

godine.⁶⁰

Karlovačkim mirom 1699. godine ponovno je veći dio jugoistočne Hercegovine došao pod osmansku vlast. Svećenici koji su se nalazili na mletačkom teritoriju nisu se mogli vratiti natrag. I Marko Andrijašević, jer je u Popovu u vrijeme mletačke vlasti krstio dvije muslimanske obitelji, morao je napustiti biskupiju i skloniti se u Dubrovnik.⁶¹ Od svećenika na terenu ostao je samo Petar Rodin koji je bio župnik u Ravnom. Upravo se u to vrijeme, negdje 1698. godine, sa studija iz Ferma vratio don Andrija Šumanović. Biskup ga je, nakon što je došlo do razgraničenja između Turske i Venecije, 1701. godine postavio za župnika u Gracu kojemu je pripojio dijelove Župe Dobrane koji su ostali pod osmanskom vlašću.⁶² Župa Belenići u Popovu ostala je nakon odlaska Marka Andrijaševića nepopunjena pa je biskup na njegovo mjesto poslao 1701. godine don Damjana Dobroslavića.⁶³ Ovakvo crkveno uređenje Katoličke crkve u jugoistočnoj Hercegovini dočekalo je biskupa Antu Righija 1703. godine.

Zaključak

Nakon vremena turskih pustošenja i začuđujuće šutnje izvora o crkvenom uređenju tijekom 16. stoljeća, 17. stoljeće barem, kako nam izvori govore, označava ponovno normaliziranje crkvenoga života odnosno uređenja na području jugoistočne Hercegovine. Nakon početnih nesporazuma oko trebinjsko-mrkanske i tzv. Stjepanske biskupije prostor jugoistočne Hercegovine jurisdikcijski je potpao pod trebinjsko-mrkanskog biskupa. Tijekom 17. stoljeća imenovano ih je šest, od kojih je svaki osim prvoga, Tome Budislavića, koji je umro prije nego što je uspio doći do svoje biskupije, pohađao biskupiju i brinuo se, više ili manje, o pastoralnim i vjerskim potrebama njezinih vjernika i svećenika. Sve do pred kraj 17. stoljeća biskupija je imala dvije župe: Popovo i Zažablje i misiju Zuroviće o čijim vjernicima su se brinula obično dvojica župnika i jedan misionar, ali bilo je vremena kad je biskupija ostajala na jednom pa i nijednom svećeniku. Tek krajem 17. stoljeća, nakon što su počeli pristizati svećenici – gojenci Propagandinih zavoda u Italiji, biskup Primović osniva dvije nove župe tako da je biskupija

---

⁶⁰ PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 99.

⁶¹ ANDRIJAŠEVIĆ, 1733., AP, SC, Dalmazia, vol.7, f. 635rv.

⁶² PRIMOVIĆ, 1702., AP, SOCG, vol.539, f. 44v.

⁶³ Biskup Righi u izvještaju Propagandi 24. listopada 1703. spominje Damjana i kaže da je u župi dvije godine. PRIMOVIĆ, 1703., AP, SOCG, 547, 376r. Izvještaj je objavljen u PANDŽIĆ, *De dioecesi*, 129-137.

neposredno pred kraj stoljeća imala 4 župe i pet svećenika. Oni koji su podnijeli najviši „teret i žegu dana“ (Mt 20,12), bili su domaći svećenici, kojih je bilo deset, kojima treba pribrojiti dvojicu dubrovačkih i trojicu bosanskih franjevaca. Više kao ispomoć djelovalo je također pet dubrovačkih svećenika, dvojica svećenika makarske biskupije te dubrovački i zadarski dominikanci. Sve skupa, u ovom razdoblju, po imenu poznata dvadeset i tri svećenika.

CHURCH ORGANIZATION IN SOUTHEAST HERZEGOVINA (DIOCESE OF TREBINJE-MRKAN) IN THE 17TH CENTURY

Summary

In this article, the author describes the church organization of southeast Herzegovina in the 17th century. The author describes the history of church organization in southeast Herzegovina, i.e. the diocese of Trebinje-Mrkan, from the beginning until the end of the century. The description is based on archive material preserved mostly in the Vatican archive of the Congregation for the Propagation of the Faith and on individual published works. At the beginning of the 17th century, the diocese of Trebinje-Mrkan had two parishes run by two priests. At the end of the century the diocese had four parishes and five priests. Over the course of the 17th century, six bishops occupied the seat of Trebinje-Mrkan, and 23 priests known by name served in the diocese.

Key words: church-administrative organization, diocese of Trebinje-Mrkan, 17th century.

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan